

3. Vývoj jazyků

vnitřní vývoj = změny v jednotlivých plánech jazyka (zvukovém, morfologickém i sémantickém)

vnější vývoj:

a) procesy *diferenciace* (rozrůznění, štěpení)

probíhaly především v prvobytné společnosti, a to jako důsledek migrace částí jistých etnických celků do nových sídel apod.

b) procesy *integrace* (sbližování, sjednocování)

probíhaly a probíhají ve všech stádiích společenského vývoje, a to za různých podmínek

Shody mezi jazyky:

a) jsou dány společným původem jazyků (tj. vyplývají z jejich genetické příbuznosti):

např. b. *tǎrþjá*, mk. *trpi*, sch. *trp(j)eti*, sln. *trpéti*, slk. *trpieť*, st. i *terpieť*, *crpieť*, *c(i)erpieť*, stč. *trpěti*, č. *trpět*, hl. *ćerpjeć*, dl. *šerpješ*, p. *cierpieć*, stp. i *cir(z)pi(e)ć*, br. *cjarpéc*, ukr. *terpíty*, r. *terpét*, vše 'prožívat, snášet utrpení, bolest, strádat' (< psl. **tǎrpěti*); lit. *tirpti* 'ztuhnout, ztrnout', lot. *tirpti* tv., lat. *torpēre* 'trnout, být ztrnulý, ochromený, zmalátnělý ap.' (< ie. **terp-* 'ztvrdnout, ztuhnout');

b) jsou důsledkem pozdějšího kontaktu jazyků (výpůjčky, kalky)

např. lat. *rōsa* > střhn. *rōse* > stč. *róžě* > *ruožě* > č. *říže*;

č. *mrako-drap*, fr. *gratte-ciel*, it. *gratta-cielo*, něm. *Wolkenkratzer* < amer. angl. *sky-scraeper*;

c) jsou dány tzv. elementární příbuzností, podobností tzv. „elementů“ (= interjekční základy, které vznikly nebo vznikají v jazycích jak co do původu příbuzných, tak nepříbuzných, v podobných psychických podmínkách a za použití stejných nebo podobných zvukových prostředků k pojmenování téhož jevu. Vyskytují se a vznikají v nejrůznějších vývojových fázích jazyků, včetně nejstarších období). Tato tzv. elementární příbuznost se týká slov onomatopoických (= zvukomalebných)

např. č. *křičet*, *krknout*, *krákorat*, lit. *krỹkšti* ‘vřeštět’, stangl. *hrāgra* ‘volavka’, č. *klokotat*, lit. *klykti* ‘křičet’, ř. *κλαγγή* ‘zvuk, skřek, hluk’, lat. *clangere* ‘křičet, znít, krákorat (o ptácích) aj.’ – vše element *KRIK* / *KLIK*

pohybomalebných

např. č. *frnknout* ‘odlétnout’, sln. *frfrāti* ‘poletovat; vyvěrat’, p. *fruwać* ‘létat’, č. *chrlit*, *prchat*, *pršet*, *zbrklý*, sch. *brknuti* ‘hodit’ aj. – element *FR-/PR-* + velára, resp. *VR-/BR-* + velára.

a slov lalických (= dětských).

d) jde o náhodné shody – útvary vzniklé náhodně ve stejném hláskovém složení a se stejným významem v různých jazycích, nezávisle na sobě, např. *bad* v angl. a novoperštině ‘špatný’; lat. *habēre* a něm. *haben* ‘mít’; lit. *didis* a gruzín. *didi* ‘velký’ aj.

metoda historickosrovnávací = základní metoda historickosrovnávací jazykovědy, která kombinuje zkoumání jevů doložených v historii

jednoho jazyka se srovnáváním odpovídajících údajů v jazycích příbuzných.

Hlásková responze: xA = yB

Na základě hláskových responzí lze jednak rekonstruovat hlásky (fonémy) prajazyka, jednak odhalovat hláskové zákony platné pro prehistorické období vývoje příslušných jazyků

Vokály krátké

Ie.	Stind.	Ř.	Lat.	Germ.	Lit.	Psl.
ǣ	a	α	a	a	a	o
ō	a	o	o (u)	a	a	o
ě	a	ε	e (o, i)	e	e	e
ī	i	ι	i	i	i	ь
ū	u	υ	u	u	u	ъ

Vokály dlouhé

Ie.	Stind.	Ř.	Lat.	Germ.	Lit.	Psl.
ā	ā	ā	ā	Ō,uo	o	a
ō	ā	ω	ō	ō	uo	a
ē	ā	η	ē	ā	ē	ě
ī	ī	ī	ī	Ī, ei	y (= ī)	i
ū	ū	ū	ū	ū	ū	y

Diftongy

Ie.	Stind.	Ř.	Lat.	Germ.	Lit.	Psl.
ai	ē	αι	ae	ei	ai/ie	ě
oi	ē	οι	ū	ei, ai	ai/ie	ě
ei	ē	ει	ī	ī	ei/ie	i
au	ō	αυ	au	ō/ou	au	u
ou	ō	ου (= ū)	ū	au	au	u
eu	ō	ευ	ū	iu	au	'u

Slabičné sonanty

Ie.	Stind.	Ř.	Lat.	Germ.	Lit.	Psl.
m̥	a	α	em	um, un	im	im > ɛ
n̥	a	α	en	un	in	in > ɛ
r̥	r̥	ρα, αρ	or, ur	ur	ir, ur	ьr, ьr
l̥	r̥	λα, αλ	ol, ul	ul	il, ul	ьl, ьl

Kořen = sémantická a morfológická báze, která nemá žádné derivační elementy a nelze ji dále segmentovat (struktura CVC-: iniciála – vrchol – kóda)

Podle povahy vrcholu a kódy lze rozdělit ie. kořeny v zásadě do 4 skupin:

1) Kořeny s jednoduchým vrcholem (*e, o*) a kódou:

např. ie. **trep-* ‘třepat apod.’

2) Kořeny s diftongickým vrcholem *ei, eu, oi* nebo *ou* (včetně kombinací *e* nebo *o* s *r, l, m, n*):

např. ie. **sterg-* ‘hlídat, střežit’

ie. **leik^w*- ‘zbývat, zanechat’

3) Kořeny s diftongickým vrcholem *ei, eu, oi* nebo *ou* (včetně kombinací *e* nebo *o* s *r, l, m, n*), u nichž kódu tvoří druhá část diftongu:

např. ie. **mer-* ‘umírat’

ie. **ei-* ‘jít’

4) Kořeny s vrcholem tvořeným dlouhou samohláskou, zdánlivě bez kódy, pokud v kódě byla původně laryngála:

např. ie. **dhē-* (< **dheH₁-*) ‘klást, dělat, říkat’

ie. **stā-* (< **steH₂-*) ‘stát apod.’

Ablaut (střída, kmenostup):

plný stupeň (PS) – e, ei/eu, er, el, em, en,
redukováný/nulový (RS – i, u, *r l m n*/NS),
o-stupeň (O-St) – o, oi/ou, or, ol, om, on,
zdloužený stupeň (DS) – ē, ō

Kořeny s jednoduchým vokalickým vrcholem mají v PS *e*, v OS *o*,
v DS *ē* nebo *ō*, v RS nulový vokál.

Např.:

Ie. **pet-* ‘padat’:

πέτ-ομαι [pét-omai] ‘letím’ (PS), *έ-πτ-όμεν* [e-pt-ómen] ‘vzlétl jsem’
ind. aor. akt. (NS)

ποτ-έομαι [pot-éomai] ‘poletuji’ (O-St), *πωτ-άομαι* [pōt-áomai] ‘létám’
(DS)

Kořeny, které mají ve vrcholu v PS diftong *ei*, *eu* (nebo spojení vokálu
e s *r*, *l*, *m* nebo *n*) a v OS *oi*, *ou*, *or*, *ol*, *om* nebo *on*, mají v RS druhou
část diftong, a to *i* nebo *u* nebo slabičné sonanty *r*, *l*, *m* nebo *n*.

Např.:

ie. **leik^w-* ‘nechávat, zbývat’:

ř. *λείπ-ω* [leip-ó] ‘opouštím’ (PS)

έ-λιπ-ον [e-lip-on] ‘opustil jsem’ (RS)

λέ-λοιπ-α [le-loip-a] ‘opustil jsem’ (OS)

Funkce **o**-stupně v psl.:

psl. *groměti a *gromъ (ie. *ghrem- ‘hlasitě znít, hřmět’)
(sloveso :: **deverbální substantivum**)

psl. *nesti a *nositi (ie. *nek- ‘nést’)
(základní sloveso :: **iterativum**)

psl. *merti a *moriti (ie. *mer- ‘umírat’)
(základní sloveso :: **faktitivum**)

psl. *bero, *borati (ie. *bher- ‘nést’)
(prézens :: infinitiv)